

ISSN 1392-1681

TARP ISTORINĖS ATMINTIES IR KOVOS UŽ ELLENBOGENRAUM: MAXAS WEBERIS APIE NACIJOS FENOMENĄ

ZENONAS NORKUS

Straipsnyje analizuojama M. Weberio nacijos ir nacionalizmo samprata. Nors vokiečių sociologui nesvetimos abejonės dėl "ctnosos" ir "nacijos" sąvokų mokslinės vertės, jo tekstuose galima aptikti net dviejų nacijos teorijų eskizus. Pirmajame, išdėstyame "Ekonomikoje ir visuomenėje" ir detalizuotame Randallo Collinso, nacija suprantama kaip bendra istorinė atmintimi susieta prestižo grupė, kovojanti dėl "galios" ar "kultūros" prestižo tarptautinėje "nacijų lygoje". Ankstyvuosiuose M. Weberio tekstuose aptinkame politinės-ekonominės (ar "nacionalinės-ekonominės") nacijos sampratos metmenis, kurioje ji suprantama kaip ūkinės bendrijos organizacinė forma, kuri yra optimali kovojant dėl "gyvybinės erdvės" globalizuotame "Malthuso pasaulyje", pavaizduotame klasikiniame ilgalaikės ekonominės dinamikos modelyje. M. Weberio "megalomanocentrinė" nacijos ir nacionalizmo samprata yra naudinga kaip kritinis fonas simetriškam šiuo metu dominuojančios E. Gellnerio-E. Hobsbawmo-B. Andersono teorijos trūkumui - jos "ruritanocentrizmui" - išryškinti. Politinėje-ekonominėje nacijos sampratoje M. Weberis intuityviai naudojami "rentos paieškų" (*rent seeking*) sąvoka, kuri eksplikuojama "naujojoje politinėje ekonomijoje".

Zenonas Norkus - humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Filosofijos katedros docentas.

Medžiaga straipsniui parengta stažuotės Berlyno mokslo kolegijoje (*Institute for Advanced Studies*) metu. Autorius dėkoja Prof. dr. Hansui Ulrichui Wehlerui (Bielefeldo universitetas) už vertingą bibliografinę pagalbą.

© Zenonas Norkus, 1999

Straipsnis įteiktas redakcijai 1999 m. rugsėjo 20 d.

* *Ellenbogenraum* (vok.) - (pažodžiui) erdvė, kurios pakanka alkūnėms ištiesti. XX a. pradžios vokiečių politinėje leksikoje šis žodis vartotas kaip "gyvybinės erdvės" sinonimas.

Ivadas

Perry Andersonas viename savo esė, lygindamas Maxo Weberio ir Ernesto Gellnerio teorines pažiūras, pastebi: “jeigu Weberis buvo taip pakerėtas nacionalizmo apžavų, kad niekada negalėjo jo teoriškai apmąstyti, tai Gellneris teoretizavo apie nacionalizmą, nepastebėdamas jo kerų”.¹ Apie E. Gellnerį P. Andersonas nori pasakyti, kad jo nacionalizmo teorija² negali paaiškinti emocinio nacionalizmo idėjų patrauklumo. Kas dėl M. Weberio, tai P. Andersonas teigia, kad nors garsusis vokiečių sociologas savo politinėmis pažiūromis buvo karštas vokiečių nacionalistas, jis neturėjo apgalvotos nacijų ir nacionalizmo koncepcijos. Tuo pačiu jis nusižengė savo paties skelbiamam “sąmoningos savi-kontrolės” (*bewußte Selbstkontrolle*) principui³, kuris intelektualui draudžia angažuotis kokiems nors “galutiniams nusistatymams”, neišgvildenus jų vidinės logikos, prielaidų ir pasekmių. Jeigu tikėsime P. Andersonu, šio principo M. Weberis nepritaikė savo paties pasirinktam “galutiniam nusistatymui”, tiesiog pasiduodamas nacionalizmo “apžavams”.

Šio straipsnio tikslas yra paneigti P. Andersono tezę, kad M. Weberio nacionalistinis pasirinkimas buvo nereflektuotas ar “iracionalus”. Tai padaryti - reiškia rekonstruoti teorinius pagrindus (implicitinius argumentus), kuriais tas pasirinkimas pagrįstas. Viena priežasčių, dėl kurios P. Andersonas bei kiti autoriai, rašantys apie weberiškojo nacionalizmo iracionalumą ar arbitralumą⁴, neranda šio pasirinkimo pagrindų, yra ta, kad jie šių pagrindų paieškose apsiriboja gana fragmentiškais etniškumui bei nacijoms skirtais M. Weberio “Ekonomikos ir visuomenės” skyriais, parašytais tarp 1910 m. bei 1914 m. ir paties M. Weberio neparengtais publikacijai.⁵

Šio straipsnio autoriaus požiūriu, ne mažiau informatyvūs weberiškosios nacijų ir nacionalizmo sampratos dokumentai yra jo tekstai, kuriuos priimta klasifikuoti kaip politinę publicistiką. P. Andersonas ir kiti M. Weberio “iracionalaus nacionalizmo” tezės šalininkai nelaiko šių tekstų tam tikros apgalvotos teorinės nacijų ir nacionalizmo sampratos dokumentais, nes juose M. Weberis rašo ne apie nacijas ir nacionalizmą apskritai, o apie tam tikrus konkrečius to meto Vokietijos vidaus ir užsienio politikos klausimus. Požiūrį, kad M. Weberio politinė publicistika nėra reikšminga jo teorinėms pažiūroms suprasti, jau kriti-

kavo Davidas Beethamas.⁶ Jo knyga “Maxas Weberis ir moderniosios politikos teorija” yra taip pat ir metodinis pavyzdys, kaip M. Weberio publicistiniuose tekstuose gali būti išryškintos ar rekonstruotos jų teorinės prielaidos.

Tiesa, paties D. Beethamo rezultatai mus dominančiu (nacijų ir nacionalizmo) sampratos⁷ klausimu nėra patenkinami. Viena vertus, jis pernelyg mažai dėmesio skiria ankstyviesiems (1892-1899 m.) Weberio tekstams, analizuodamas daugiausia jo Pirmojo pasaulinio karo laikų publicistiką.⁸ Kita vertus, D. Beethamas laikosi požiūrio, kuris yra labai natūralus politikui ar politikos sociologui: jis suvokia M. Weberį kaip savo kolegą. Tačiau ankstyvasis M. Weberis politinės publicistikos tekstus rašė kaip politinės ekonomijos (Vokietijoje tais laikais vadintos “nacionaline ekonomija”) profesorius.

Taigi D. Beethamas (jau nekalbant apie kitus “weberologus”) nepastebi, kad ankstyvojo M. Weberio nacijų bei nacionalizmo samprata yra artikuliuota politinės ekonomijos terminais. Šios “politinės-ekonominės” (ar “nacionalinės-ekonominės”) M. Weberio nacijų bei nacionalizmo sampratos rekonstrukcijai skirtas antrasis šio darbo skyrius. Pirmajame skyriuje dėstoma plačiau žinoma politinė-sociologinė nacijų ir nacionalizmo samprata, kurią dokumentuoja minėti “Ekonomikos ir visuomenės” skyriai bei Pirmojo pasaulinio karo laikų publicistika. Trečiajame skyriuje pabandysime įvertinti abi M. Weberio koncepcijas šiuo-laikinių diskusijų apie nacijas ir nacionalizmą požiūriu.

1.M. Weberio politinė-sociologinė nacijos samprata

Skaitytojas, ieškantis M. Weberio “Ekonomikoje ir visuomenėje” detalios teorinės etniškumo ir nacionalizmo analizės, turi (kartu su P. Andersonu) nusivilti. Ir šiaip jau palyginti trumpi skyriai apie etniškumą ir nacijas daugiausia yra skirti jau esamų nacijų ir etniškumo teorijų kritikai. Vokiečių sociologas pedantiškai vardija kazuistinius keblumus bei išimtis, kompromituojančias bandymus apibrėžti etnoso ar nacijos sąvokas tam tikrais “objektyviais” pažymiais (rasės ar kilmės, gyvenamos teritorijos, ūkinio gyvenimo ir pan.) bendrumu. Jis netgi kelia klausimą, ar griežtas (ateities) socialinis mokslas negalėtų išsiversti be “etnoso” ir “nacijos” sąvokų, operuodamas tikslesne klasifikacine schema, kurioje šiems terminams nėra vietos (panašiai kaip fizikos žodyne

nėra vietos terminams “šlapias” ar “šaltas”). “Bendrai kalbant, “etniškai” sąlygotos socialinės veiklos sąvoka suvienija reiškinius, kuriuos tikrai tiksli sociologinė analizė, - kurios mes čia nebandame pateikti, - turėtų kruopščiai diferencijuoti. <...> Tokiu atveju bendrinė sąvoka (*Sammelbegriff*) “etniškas” tikrai būtų išmesta už borto. Nes tai yra bendrinis vardas (*Sammelname*), kuris visiškai netinka tikrai tiksliam tyrimui. <...> Tikslios sąvokų darybos atveju pranykstančią (*sich verflüchtigende*) “etninės” bendrijos sąvoką šiuo atžvilgiu tam tikru mastu atitinka sociologiškai analizuojama “nacijos” sąvoka, kuri mūsųose turi pačią didžiausią patetinių jausmų įkrovą”.⁹

Šių M. Weberio lūkesčių, kad “tiksliai” ateities sociologija išsivers be “etnoso” ir “nacijos” sąvokų, sociologijos mokslas iki šiol neišpildė. Tačiau skepticizmas šių sąvokų mokslinės vertės atžvilgiu nėra ir paties M. Weberio galutinis žodis. Kazuistiškai kritikuodamas jam žinomus “nacijos” ir “etnoso” apibrėžimus, jis nurodo, kurie šių apibrėžimų (nepaisant visų jų trūkumų) jam atrodo esą priimtinausi (kol nesukurta tikslesnė sociologinė nomenklatūra). “Tokios žmonių grupės, kurios išvaizdos (*äusseren Habitus*) arba papročių (*Sitten*) arba jų abiejų panašumo pagrindu arba dėl prisiminimų apie kolonizaciją arba migraciją puoselėja subjektyvų tikėjimą kilmės bendrumu, kuris yra reikšmingas jų asociacijų susidarymui, - vadinsime “etninėmis” grupėmis, jeigu jos nėra “giminės” (“*Sippen*”): visiškai nepriklausomai nuo to, ar kraujo bendrumo objektyviai esama, ar ne”.¹⁰ O apie “naciją” apskritai M. Weberis ryžtasi pasakyti tik tiek: “nacijos sąvoką galima būtų apibrėžti tik taip: ji yra emocinė bendrija (*gefühlsmäßige Gemeinschaft*), kurios adekvati išraiška būtų savo valstybė (*eigener Staat*); taigi, tokia bendrija, kuriai būdinga tendencija tokią valstybę sukurti”.¹¹ Šiuolaikinėse diskusijose priimta atskirai nagrinėti etninių bendrijų ir nacijų bei nacionalizmo problematiką. Dėl šios priežasties bei dėl grynai išorinių (apimties) aplinkybių toliau apsiribosime weberiškiosios nacijos bei nacionalizmo sampratos analize.¹²

Identifikuojantis tam tikrą reiškinį apibrėžimas dar nėra tą reiškinį paaiškinanti teorija. Etnoso ar nacijos atveju, tokia teorija turėtų paaiškinti, kaip ir kodėl žmonės įgyja ir praranda etninę ar nacionalinę tapatybę, kodėl ir kaip atsiranda ir išnyksta etninės bendrijos ir nacijos. Kadangi M. Weberis tikėjosi, kad mokslinė sociologija ateityje iš savo žodyno eliminuos pačius “etnoso” ir “nacijos” terminus, reikalauti iš jo tokios teorijos yra ne ką labiau korektiška, nei iš fiziko reikalauti, kad

jis pateiktų, pvz., skylių ar karščio teoriją. Vis dėlto vokiečių sociologas pateikia keletą minčių, kurios gali būti panaudotos, kuriant nacijų bei nacionalizmo teoriją.

Vienas plačiausiai recipuotų M. Weberio kūrybinio palikimo elementų yra jo socialinis stratifikacijos modelis, kuriam skiriami trys socialinio susisluoksniavimo matmenys: turtas arba galimybės rinkoje, prestižas ar garbė ir (politinė) galia.¹³ Žmonių kategorijos, besiskiriančios savo ekonomine padėtimi, yra klasės. Grupės, besiskiriančios savo padėtimi prestižo hierarchijoje, yra luomai (*Stände*). Moderniose visuomenėse teisiškai luomų nėra, bet M. Weberis atkreipia dėmesį į paprastą faktą, kad įstatymu paskelbus žmones lygiais ir vienodai vertinamais, jie patys nepradedą vieni kitų vienodai "gerbti". Žmonės turi ne vien "materialius" (materialinės gerovės), tačiau ir idealius interesus, trokšdami būti kitų gerbiami ir vertinami. Galima įsivaizduoti visuomenę, kur "po lygiai" padalintas turtas, tačiau ne visuomenę, kur visi yra vienodai gerbiami. "Prestižas" arba "garbė" yra "pozicinė" gėrybė, kuri išnyksta, jeigu jos visi turi "po lygiai". Socialinis gyvenimas yra žmonių varžybos ne vien dėl turto ar materialinės gerovės, bet ir dėl garbės.

Jeigu skeptiškuose ir perdėm kritiškuose M. Weberio pasisakymuose apie etnosų ir nacijų apibrėžimus ir galima aptikti kokį pozityvų leitmotyvą, tai šis leitmotyvas yra tokia idėja: susiskirstymas į etnosus, o ypač į nacijas yra prestižo varžybų ir prestižo hierarchijos dalis. "Garbės karalija, palyginama su 'luomine' santvarka, apima taip pat politinių junginių tarpusavio santykius".¹⁴ Bandydamas konkrečiau nusakyti "nacionalinių jausmų" savitumą, M. Weberis juos apibūdina kaip "savos valstybės" "galios prestižo" ar "kultūros prestižo" jausmus.¹⁵

"Galios prestižo" jausmai - tai pasididžiavimo pilietybe ar pavaldinyste "galingoje" valstybėje jausmai. Valstybės, kaip ir žmonės, varžosi dėl prestižo ar garbės ir yra susiskirsčiusios į neformalią prestižo hierarchiją, kur skirtumai tarp atskirų prestižo pakopų yra ne ką menkesni už skirtumus tarp senovės Indijos bramanų ir parijų. Aukščiausio "luomo" "nacijų lygoje" garbės titulas M. Weberio laikais buvo "didžioji valstybė" (*Grossmacht*).

Tačiau politinė ir ekonominė galia yra ne vienintelis tarpvalstybinės prestižo hierarchijos matmuo. Kitas yra "kultūriniai pasiekimai" ar "kultūrinis indėlis", matuojamas "garsiais" mokslininkais, rašytojais, architektūros paminklais ir pan. Pilietybė ar pavaldinystė valstybėje, nepriklausančioje "didžiųjų valstybių" lygai, nebūtinai reiškia naciona-

linio nepilnavertiškumo jausmus: pagrindas jaustis pasaulinio "elito" dalimi gali būti įsitikinimas "savosios" kultūros išskirtine verte ar išskirtiniu indėliu į "pasaulio kultūrą".

Mėgautis "galios prestižu" labiausiai linkę asmenys, kurie savo profesija yra glaudžiausiai susiję su jos valdymu - valdininkai ir kariškiai¹⁶, o kultūros prestižas" labiausiai rūpi literatams ar intelektualams, "kurie tam tikru mastu yra predestinuoti propaguoti 'nacionalinę' idėją".¹⁷ Tačiau apie "naciją" weberiškąja prasme galima kalbėti tik ten, kur "galios" ir "kultūros" prestižas yra ne vien karo ir rašto ("kultūros") profesionalų "idealusis interesas". "Nacija" egzistuoja ten, kur pasididžiavimas "savo" valstybės galia ar kultūros pasiekimais transcenduoja vidinius klasinius, luominius, o tam tikrais atvejais - ir etninius skirtumus.

Kaip jau buvo nurodyta, skeptiškai vertindamas etniškumo bei nacijos teorijos sukūrimo galimybę, M. Weberis nesigilina į mechanizmus, nuo kurių priklauso "nacionalinių jausmų" atsiradimas bei nunykimas. Vis dėlto vieną kitą pastebėjimą šiais klausimais jo tekstuose galima aptikti, o ir pati M. Weberio pažymėta nacijos kaip konkurento dėl vietos tarptautinėje prestižo hierarchijoje samprata kai ką šiais klausimais implikuoja.

Nacijų atsiradimo aiškinimui yra svarbus M. Weberio nurodymas, kad nacijų konsolidacijai ypač svarbūs yra kolektyviniai prisiminimai apie bendrai kariautus karus (ypač pergalingus). Jeigu karyba nėra tam tikro luomo monopolis, o visuotinė prievolė, tokie prisiminimai tampa pagrindu "vidinius" klasinius ir luominius skirtumus transcendojančiai "politinei atminties bendruomenei" (*politische Erinnerungsgemeinschaft*)¹⁸ konsoliduotis. Tie kolektyviniai politiniai prisiminimai yra pajėgūs pranokti etninius skirtumus. Kaip pavyzdį M. Weberis nurodo vokiškai kalbančių Elzaso gyventojų prancūziškąjį nacionalizmą, pamatuotą bendra su prancūziškai kalbančių Prancūzijos gyventojų kolektyvine Prancūzijos revoliucijos bei Napoleono karų atmintimi, taip pat šveicarų nacijos fenomeną.¹⁹

Kita vertus, iš M. Weberio pažymėtos nacijos sampratos išplaukia, kad tokios bendruomenės tvirtumas priklauso nuo valstybės, su kuria ši bendruomenė identifikuojausi, sėkmės tarptautinėse galios ir prestižo varžybose.²⁰ Nuolatinės ir sistemingos nesėkmės šiose varžybose, vienas po kito einantys "nacionaliniai pažeminimai" veikia "nacionalinį lojalumą ne kitaip, kaip sporto sirgalius "jų" komandos smukimas į

vis žemesnę lygą. Kai nustojama tikėti, kad tos nesėkmės yra “laikinos”, tam tikras nacionalinis identitetas tampa ne pasididžiavimo objektu, o greičiau stigma, kurios ne visada įmanoma atsikratyti. Beviltiškai pralaiminti komanda nebeturi sirgalių, o ir jos pačios nariai galiausiai išsiskirsto po kitas komandas.

2. M. Weberio politinė-ekonominė nacijos ir nacionalizmo samprata

Kadangi M. Weberis ką tik aptartoje “nacijos” sampratoje akcentuoja valstybingumo, politinių prisiminimų ir valstybių tarpusavio varžybų reikšmę nacijų susidarymui ir išlikimui, tai ją būtų galima pavadinti politine-sociologine. Tačiau ankstyvuosiuose M. Weberio raštuose galima aptikti taip pat ir kiek kitokios nacijos sampratos metmenis. Ji formuluojama politinės ekonomijos terminais.

Būdingas šios sampratos dokumentas yra M. Weberio argumentacija vienoje jo 1897 m. skaitytų viešų paskaitų auditorijai, kurios nemažą dalį sudarė marksistinių pažiūrų darbininkai. “Vokiečių darbininkija šiandien dar turi pasirinkimą ieškoti darbo tėvynėje arba užsienyje. Tačiau neilgai trukus šiai situacijai ateis galas, - nori to darbininkai ar ne. Tada darbininkas bus apribotas ta gyvybine erdve (*Ernährungsspielraum*), kurią jam pajėgia sukurti jo tėvynės kapitalas ir galia. Mes nežinome kada tai įvyks, tačiau yra tikra, kad šis procesas vyksta. Taip pat yra tikra, kad arši kova dėl galios užima tariamai taikaus progreso vietą. Ir šitoje aršioje kovoje nugalės pats stipriausias.”²¹

M. Weberis neapeliuoja į darbininkų istorinius prisiminimus ir nepasakoja apie neprilygstamus vokiečių kultūros pranašumus. Jis sutinka pripažinti, kad marksistinio katekizmo principas - “darbininkai neturi tėvynės” - tam tikromis sąlygomis yra teisingas: ten, kur egzistuoja laisva tarptautinė darbo rinka, o darbininkai gali migruoti ten, kur jų darbo jėgos paklausa yra didžiausia. Tokia situacija egzistavo tol, kol pasaulyje dar buvo “laisvų” teritorijų, tinkamų europinei agrarinei kolonizacijai bei kapitalistinės ekspansijos dar neįsivertusių rinkų. Šiomis sąlygomis XX amžiuje galėjo trumpam suklestėti - *laissez faire* kapitalizmas, veikiantis pasaulinėje rinkoje su daugmaž laisvos konkurencijos režimu.

M. Weberis manė galįs konstatuoti, kad šis “tarpinis išoriškai lais-

vos konkurencijos periodas”²² jau baigiasi. “Jau šiandien mes pastebime ženklus tų ūkinių permainų, kurios panaikins laisvosios konkurencijos dominavimą. Laisvoji konkurencija yra tiktai pereinamoji stadija kelyje į monopolistinę epochą. (...). Kai realizacijos rinka toliau nebegali plėstis, laisvą rinką pakeis susitarimai sindikatų, ringų, kartelių pavidalu, - taigi savotiškos gildijos, kurios stovi tik viena pakopa aukščiau už viduramžių cechus, kurie taip pat likvidavo laisvąją konkurenciją (...). *Mes su bauginančiu greičiu artėjame prie to laiko, kai baigsis eksporto į pusiau civilizuotų Azijos tautų šalis plėtra. Po to užsienio rinkų kontrolė priklausys vien nuo galios, vien nuo nuogos prievartos. Tuo abejoti gali tik filisteriai.*”²³

Išsėmus išorinės kapitalistinio ūkio ekspansijos galimybes, ekonominė pasaulio erdvė suskyla į valstybių sienomis atribotus ekonominius organizmus arba nacionalines ekonomikas (vok. *Volkswirtschaft*). Gyventojų mases, išpraustas į tų organizmų rėmus, sieja objektyvus materialinių interesų bendrumas. Kiekviena tokia “aprūpinimo bendrija” (vok. *Versorgungsgemeinschaft*) kovoja su kitomis dėl realizacijos rinkų, žaliavos šaltinių, kolonizacijai tinkamų teritorijų kontrolės. Kalbant šiuolaikinėje (“naujojoje”) politinėje ekonomijoje priimta terminija, kiekviena tokia bendrija yra siekianti rentos (*rent-seeking*) interesų grupė.²⁴ Kiekviena tokia bendrija, monopolizuojanti šiuos ar kitus resursus, gali pasisavinti rentą. Tai pajamų perviršis, lygus skirtumui tarp monopolisto gaunamų pajamų ir to jų dydžio, kurį “aprūpinimo bendruomenė” gautų konkurencijos laisvoje pasaulinėje rinkoje sąlygomis.

Šios monopolistinės rentos gavimas yra objektyvus “materialinis” interesas, siejantis tai pačiai aprūpinimo bendruomenei priklausančius darbininkus ir kapitalistus. Su šiuo bendru interesu koegzistuoja jų atskiri interesai pasisavinti kuo didesnę šios rentos dalį. Tačiau ten, kur darbininkai yra “politiškai išsiauklėję”, o “kapitalistai” - “politiškai brandūs” (pavyzdžiu M. Weberiui buvo Didžioji Britanija)²⁵, rentos dalybos nesugriauna nacionalinės vienybės, būtinos sėkmingai kovai dėl rentos ekonominėse ir politinėse varžybose su kitomis valstybėmis. Šioje politinėje-ekonominėje perspektyvoje nacijos yra maksimaliai plačios rentos siekiančios interesų grupės.

Etninė priklausomybė, kalba, istoriniai prisiminimai ir kitokie požymiai gali būti politizuoti ir paversti žymenimis, pagal kuriuos atskiriami asmenys, turintys teisę dalyvauti tam tikroje gaunančioje rentą “aprūpinimo bendrijoje” arba privalantys prisijungti prie bendrijos, ku-

ri tokia rentininke dar tik siekia tapti. Svarbiausias kovos dėl rentos įrankis yra valstybingumas, todėl jo stiprinimas taip pat yra bendras rentos siekiančios bendrijos interesas.

Norėdami suprasti, kodėl M. Weberis “aprūpinimo bendrijų” kovą dėl gyvybinės erdvės laikė neišvengiama, turime rekonstruoti tą pasaulio vaizdą, kurį jis matė savomis XIX amžiaus pabaigos ekonomisto akimis. Svarbiausią orientyrą to vaizdo rekonstrukcijai apčiuopiame, atkreipę dėmesį, su koku pastovumu jaunasis M. Weberis pabrėžia “demografinės problemos” svarbą: “tačiau: jau niaurus demografinės problemos rimtumas mums trukdo būti eudemonistais ir įsivaizduoti, kad ateities iščiose slypi taika bei žmonijos laimė, o taip pat tikėti, kad žmogus šiame pasaulyje gyvybinę erdvę (vok. *Ellenbogenraum*) gali išsikvoti koku nors kitu būdu, nei sunkioje kovoje su kitu žmogumi”.²⁶ “Demografinę problemą” M. Weberis vadina “seniausia ir rimčiausia visos socialinės istorijos problema - su tuo, kas jai nepripažįsta šios reikšmės, nė neverta moksliskai diskutuoti”.²⁷

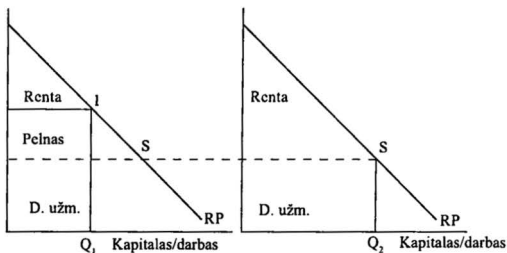
Šiuos M. Weberio pasisakymus galima suprasti tik taip, kad jis pripažino garsiojo Thomaso R. Malthuso “demografinio dėsnio” teisingumą. Šis dėsnis teigia, kad nekontroliuojama žmogiškųjų populiacijų dauginimosi galia pranoksta gamybos (visų pirma maisto gamybos) augimo potencialą. “Malthuso dėsnis” buvo organinė M. Weberiui gerai žinomo klasikinio ilgalaikės ekonominės dinamikos modelio dalis. Šis modelis vaizduoja tam tikras “natūralias” ekonominio augimo ribas. Tos ribos šiame modelyje yra išvedamos iš Malthuso dėsnio ir vieno iš gamybos veiksnių - žemės - ribotos pasiūlos.²⁸

Klasikinės politinės ekonomijos požiūriu, gamyba yra procesas, kuriame kombinuojami trys gamybos veiksniai - darbas, kapitalas ir žemė. Darbininkai gauna pagaminto produkto dalį, vadinamą darbo užmokesčiu, kapitalo savininkai ir gamybos organizatoriai - pelną, žemės savininkai - žemės rentą. Kuo geresnė žemės savininko valdoma žemė, tuo didesnė jo gaunama renta. Augant gyventojų skaičiui, įdirbamos vis blogesnės žemės plotai. Tai reiškia, kad vis didesnė pagaminto produkto dalis atitenka žemės savininkams rentos pavidalu, o kapitalistų dalis (pelnas) mažėja. Darbo užmokesčiui klasikiniame modelyje galioja vadinamasis “geležinis darbo užmokesčio dėsnis”, kuris skelbia, kad darbo užmokesčiui būdinga tendencija likti ant biologinio egzistavimo minimumo ribos. Jeigu jis dėl kokių nors priežasčių tą ribą pranoksta, tai atitinkamai padidėja gimstamumas (arba sumažėja mirštamumas), ir pa-

pildoma darbo jėgos pasiūla vėl nusmukdo darbo užmokestį iki “natūralaus” lygio.

Pelno mažėjimo riba yra nulinis pelnas. Kai ši riba pasiekiamą, ūkis nustoja augti, nes augimo šaltinis yra pelno investicijos, o visas pagaminamas produktas padalijamas tarp darbininkų ir žemės savininkų. Tai vadinamoji “stacionarinio ūkio” būseną, iš kurio jį gali išvesti katastrofiškas gyventojų skaičiaus sumažėjimas, kuriam laikui sumažinantis gyventojų spaudimą resursams ir atveriantis augimo erdvę. Šį klasikini “augimo ribų” modelį parodo 1 schema, kur kairysis grafikas vaizduoja nestacionarinę ūkio būseną (kurioje augimas dar galimas), o dešinysis - stacionarinę.²⁹

1 schema. Klasikinis augimo ir paskirstymo modelis

Šis klasikinis ilgalaikės ekonominės dinamikos modelis yra implicitiškas weberiškosios politinės-ekonominės nacijos bei nacionalizmo sampratos konceptualinis rėmas. Klasikiniame modelyje daroma idealizuojanti prielaida, kad egzistuoja viena vienintelė “aprūpinimo bendrija” (ja gali būti laikoma ir “laisva” pasaulinė rinka). M. Weberis klausia, kokias pasekmes “realus” faktas, kad egzistuoja daug tokių bendruomenių, turi jų ekonominės raidos ilgalaikiai dinamikai. Atsakymas į šį klausimą ir yra jo nacijos kaip “plačiausio” kolektyvinio “rentos ieškotojo” samprata. Ta “aprūpinimo bendruomenė”, kuriai pavyksta monopolizuoti pačią plačiausią gyvybinę erdvę (M. Weberis turėjo omenyje savo laikų Didžiąją Britaniją), kolektyviai pasisavina rentą, kuri įgalina ją atitolinti “stacionarinio ūkio” perspektyvą, o darbininkams

užtikrina darbo užmokesčio lygį, kuris yra aukštesnis už Malthuso dėsnio implikuojamą biologinį minimumą. Būtent šia perspektyva M. Weberis ir bandė sudominti socialdemokratiškai nusiteikusius Vokietijos darbininkus, aiškindamas jiems, kodėl kova už “pasaulinės valstybės” (*Weltmacht*) statusą yra Vokietijos likimas “Malthuso pasaulyje”.

M. Weberio tekstuose dažnai minimos “nacijos”, tačiau retai įvardijamas nacionalizmas. Tai viena iš priežasčių, kodėl P. Andersonas mano, kad M. Weberis buvo “instinktyvus” nacionalistas, neturintis nacionalizmo koncepcijos. Tačiau M. Weberio weberiškoji nacijos samprata yra pakankamai apibrėžta, kad galima būtų atsakyti į abu šiuos klausimus: (1) kas yra nacionalizmas? (2) Ar nacionalizmas gali būti laikomas “racionalių” pasirinkimu?

“Nacionalizmas” M. Weberio perspektyvoje yra tam tikra kolektyvinio egoizmo (ar “komunitarizmo”) forma. Kaip “idėja” jis reiškia, kad “nacionalinės” aprūpinimo bei kolektyvinės atminties bendrijos nariai turi tam tikras solidarumo pareigas kitiems tos pačios bendrijos nariams, tačiau neturi jų asmenims, kurie priklauso kitoms “nacijų lygos” bendrijoms. Tai pareigos, palyginamos su tomis pareigomis, kurias vieni kitų atžvilgiu turi tos pačios komandos nariai sporto varžybose.³⁰ Kiekvienas žaidėjas turi teisę maksimizuoti savo naudą (būti “individualistas”), kiek tai nesikerta su komandinio žaidimo interesu. Tas interesas yra kuo aukštesnė komandos vieta lygoje. Kiekvienam nugalėjusios komandos nariui tenka dalis bendrai iškovotos šlovės (ar piniginio prizos), bet tik tuo atveju, jeigu komanda nugalė. O pirmoji vieta visada yra tik viena.

Ar šių “komandinio žaidimo” pareigų prisiėmimas bei vykdymas gali būti pavadintas racionalių pasirinkimu? Vėl pasigilinkime į M. Weberio retoriką, - šį kartą jo garsiojoje kalboje “Nacionalinė valstybė ir nacionalinė ekonominė politika” (1895), adresuotoje “buržuazinei” auditorijai. “Mūsų palikuonys laikys mus atsakingus istorijai ne už ekonominę santvarką, kurią jie iš mūsų paveldės, bet už mastą tos gyvybinės erdvės (*das Maß Ellenbogenraumes*), kurią mes jiems pasaulyje iškovosime ir paliksime”.³¹ “Žinoma, ekonominis-politinis darbas nėra įmanomas kitokiu nei altruistiniu pagrindu. Visų dabarties ekonominių ir socialinių-politinių siekių vaisiai didžiaja savo dalimi išeina į naudą ne dabartinei, bet būsimajai kartai. Mūsų darbas yra ir gali būti - prasmingas, jeigu jis yra tikrai rūpestis dėl *ateities*, dėl mūsų *palikuonių*.”³²

M. Weberis apie save ir savo auditoriją suponuoja, kad ją sudaro žmonės, kuriems rūpi ne vien jų pačių laimė ir gerovė, tačiau ir “palikuonių” nuomonė apie juos. “Net patys aukščiausi ir galutiniai žemiškieji mūsų idealai kinta ir pranyksta. Mes negalime norėti juos primesti ateičiai. Tačiau mes galime norėti, kad ji mumyse atpažintų *jos pačios protėvius*. Mes savo darbu ir savo esme norime būti būsimųjų kartų pirmtakais”.³³ Tad M. Weberis apie savo auditoriją suponuoja, kad ją sudaro žmonės, kurie nori užsitarnauti “palikuonių” dėkingumą ir pagarbą. Nacionalistinė dabarties politika - tai priemonė šiam tikslui pasiekti.

M. Weberis, žinoma, pripažįsta,³⁴ jog niekam negalima įrodyti, kad jis privalo turėti tokį poreikį: miręs būti “palikuonių” (ne vien tiesiogine žodžio prasme) pagarbos ir dėkingumo objektu. Tokio “skonio” ar “preferencijos” turėjimas yra “galutinio pasirinkimo” dalykas, o tokius preferencijų pasirinkimus (koku žmogumi būti?) M. Weberis laikė iš principo nepagrindžiamu racionaliais argumentais. Šia prasme nacionalisto pasirinkimas yra iracionalus ar veikiau aracionalus, tačiau šiuo atžvilgiu jis nesiskiria nuo kitų “galutinių vertybinių nusistatymų” ar “tikslų” pasirinkimo (pvz., nuo pasirinkimo tarp liberalizmo ir socializmo). Racionalaus pasirinkimo objektas gali būti tik priemonės tokiam galutiniam tikslui pasiekti. Tiems, kurie nori “palikuonių” dėkingumo ir pagarbos, M. Weberis nurodė kaip pareigą “komandinį solidarumą” “aprūpinimo bendrijų” varžybose dėl “gyvybinės erdvės” T. R. Malthuso pavaizduotame pasaulyje.

3. Vertinimai ir palyginimai

Nacionalizmo ir etniškumo tyrimai yra viena tų dalykinių socialinių mokslų sričių, kuri pastarąjį dešimtmetį pritraukė ypač daug tyrinėtojų. Vertinant M. Weberio pasisakymus nacijų, nacionalizmo ir etniškumo klausimais, būtų natūralu klausiti, kurie iš šių pasisakymų yra klaidingi, o kurie - dar nepaneigti. Tačiau tokia procedūra būtų galima bei tikslinga tik tuo atveju, jeigu šiuolaikiniai nacionalizmo ir etniškumo tyrinėtojai sutartų bent jau pagrindiniais klausimais. Tikrovėje čia aptinkame didžiulę požiūrių įvairovę. Etniškumo ir nacionalizmo tyrinėtojai skirstosi į “perenialistus” (laikančius etnosus ir nacijas istoriškai universaliais reiškiniiais ir “modernistus” (nacijos - yra modernus feno-

menas); "primordialistus" (manančius, kad etninė ar nacionalinė tapytė nėra instrumentinio pasirinkimo objektas) ir kontekstualistus ar instrumentalistus, besilaikančius priešingo požiūrio; "kultūralistus", apibrėžiančius ir aiškinančius etniškumą ir nacionalizmą kultūros bei socialinių mokslų terminais, ir "natūralistus", kurie išeties tašku renkasi biologiją (ekologiją ar genetiką).³⁵ Vertinant esamų koncepcijų lyginamąją reikšmę masteliu, kuris šiuolaikiniuose socialiniuose moksluose vis plačiau vartojamas - paminėjimo SCI dažniais - tenka konstatuoti, kad didžiausią įtaką šiuolaikinėms diskusijoms tebeturi E. Gellnerio-E. Hobsbawmo-B. Andersono "modernistinė" (ar "modernizacinė") nacionalizmo samprata, kuri yra vienareikšmiškai "kultūralistinė" bei "instrumentalistinė".³⁶

M. Weberio politinė-sociologinė nacijų ir nacionalizmo samprata yra vienareikšmiškai "kultūralistinė". Ankstyvojo M. Weberio pažiūrose gausu natūralizmo elementų.³⁷ M. Weberio politinė-ekonominė nacijos samprata yra vienareikšmiškai modernistinė. Tačiau skirtingai nuo E. Gellnerio M. Weberis nacijas sieja ne su industrializacija, bet su pasaulinės rinkos susidarymu bei kovos dėl "gyvybinės erdvės" globalizacija. Nacija yra šioms sąlygoms geriausiai tinkanti "aprūpinimo bendrijos" konsolidacijos forma.

M. Weberio politinė-sociologinė nacijos samprata į modernizmo ir perenializmo dichotomijos rėmus netelpa. M. Weberis sutiktų, kad nacijos fenomenas labiau būdingas modernybei nei ikimoderniesiems laikams, tačiau ji nelaiko šio fenomeno specifiskai moderniu. Nacijos gali susidaryti visur, kur egzistuoja valstybės, besivaržančios dėl galios bei kultūros prestižo ir įtraukiančios į tas varžybas plačiąsias savo pavaldinių ar piliečių mases. Pagaliau abu weberiškiosios nacijos sampratos variantai atstovauja instrumentalistiniam požiūriui, nes juose nacionalinis identitetas laikomas priemone tam tikriems individualių veikėjų "idealiems" (prestižo, "palikuonių" pagarbos bei dėkingumo) bei materialiams interesams patenkinti.

Lygindami M. Weberio politinius-sociologinius apmąstymus bei politines-ekonomines jo ankstyvosios politinės publicistikos prielaidas su dominuojančia E. Gellnerio-E. Hobsbawmo-P. Andersono teorija, pastebime tam tikrus skirtumus jų problematikoje. E. Gellnerį ir kitus "modernistus" labiausiai domina *naujų* nacijų atsiradimo priežastys. M. Weberį labiau domina jau egzistuojančių ("senų") nacijų sėkmės tarpautinėse galios ir prestižo varžybos prielaidos. Naujų nacijų "kūrimo"

(*nation building*) problematikos ignoravimą galima laikyti M. Weberio koncepcijos trūkumu, kurį lėmė ribota M. Weberio patirtis, atspindinti pasaulio, koks jis buvo 1914 m. katastrofos išvakarėse, realijas, taip pat paties M. Weberio - nacionalisto-didžiaivalstybininko - mentalitetas. M. Weberis nacijų ir nacionalizmo problematiką kelia ir svarsto kaip vienos "didžiųjų nacijų", kovojančių dėl pasaulinės hegemonijos, narys. Nacionalizmas, kurį jis turi omenyje, yra imperialistinis ar didžiaivalstybinis "didžiųjų nacijų" nacionalizmas.

"Modernizacinė" nacijų ir nacionalizmo teorija atspindi kitokią - pirmojo ir antrojo pokario patirtį, kai pasaulinę "nacijų lygą" papildė daugybė naujų (ir "mažų") nacijų su jų dažniausiai etniniu nacionalizmu. Kalbant E. Gellnerio terminija, šiuolaikinės nacijų ir nacionalizmo teorijos dėmesio centre yra "ruritaniečių" nacijos ir nacionalizmas, tuo tarpu kai M. Weberiui labiau rūpėjo "megalomaniškos" nacijos bei jų nacionalizmas. Tačiau šiuos problematikos ir "konceptualinės optikos" skirtumus nebūtinai turime traktuoti M. Weberio nenaudai - kaip įrodymą, kad M. Weberio apmąstymai pasikeitusiame (postimperialistiniame) pasaulyje nėra relevantiški. Atvirkščiai, tie skirtumai leidžia pastebėti vieną konstitucinę šiuolaikinių nacionalizmo teorijų ydą, kurią galima pavadinti "ruritanocentrizmu". Jos "sukurptos" naujųjų ("ruritaniško" pavyzdžio) nacijų ir jų nacionalizmui aiškinti. Jeigu priimsime jau "klasikiniu" tapusį E. Gellnerio nacionalizmo apibrėžimą³⁸, tai turėsime teigti, kad ekspansinė politika, neapsiribojanti nacijos suvienijimu vienoje valstybėje, bet plečianti jos "gyvybinę erdvę" kitų nacijų sąskaita, neturi nieko bendro su nacionalizmu. Priėmę šį apibrėžimą, turėtume teigti, kad tam tikros nacijos nacionalizmas negali egzistuoti, jeigu ji nebeturi problemų dėl savo sienų. Tuo pačiu, "nacijos" bei "nacionalizmo" sąvokos paverčiamos konceptualiniais įrankiais, kurie yra "relevantiški tikrai visokių naujų "Ruritanijų" ("Balkanuose"), bet ne senųjų "Megalomanijų" politikai aiškinti. Žvilgsnis į "megalomanocentriškus" M. Weberio apmąstymus nacijų bei nacionalizmo temomis padeda suvokti platesnės nacijų bei nacionalizmo teorijos būtinumą, į kurią tilptų tiek "ruritaniškasis", tiek "megalomaniškas" (imperialistinis, hegemonistinis ar ekspansionistinis) nacionalizmas.

Daugumą grynai ekonominių M. Weberio prielaidų jo politinėje-ekonominėje globalinės raidos tendencijų analizėje tenka pripažinti neadekvačiomis, atspindinčiomis XIXa. ekonomikos mokslo lygį. Retrospektyviai žiūrint, klasikinis "augimo ribų" modelis atspindi ikiin-

dustrinės visuomenės realijas. Industrinių visuomenių nariai gyvena kitokiame pasaulyje, kuris skiriasi nuo “Malthuso pasaulio”.³⁹ Sistemingas technologinis mokslo žinių pritaikymas daro galimu vadinamąjį “intensyvų” ekonominį augimą, kuris leidžia vis efektyviau panaudoti gamtinius resursus, o “išsemtus” ir dėl to pernelyg brangius pakeisti kitais. Nagrinėdami ekonominius nacijų santykius, šiuolaikiniai ekonomistai visų pirma pabrėžia tarptautinio darbo pasidalijimo pranašumus, paremtus vadinamųjų gamybos kaštų “lyginamųjų pranašumų” panaudojimu, kurie įgalina vadinamąsias “vartotojo rentas” gauti visus tų mainų dalyvius.

Nuo šių (“efektyvių”) rentų šiuolaikinė ekonominė teorija skiria neefektyvias monopolines rentas. Tad M. Weberio išvalga apie kolektyvines monopolines rentas bei kovą dėl jų tebėra verta dėmesio. “Rentos paieškų” (*rent seeking*) sąvoka šiuolaikinėje “naujojoje politinėje ekonomijoje” (kitai dar vadinamojoje “viešo pasirinkimo teorija”) kol kas taikoma tik politiniams procesams atskirų valstybių viduje aiškinti. Ankstyvojo M. Weberio tekstai skatina kelti klausimą, ar “rentos paieškų” sąvoka negalėtų būti vaisinga taip pat ir nacijų konsolidacijai (*nation building*), tarpusavio varžyboms, jų dinamikai bei pasekmėms aiškinti. Tai, ką randame pas M. Weberį, tėra intuityvi idėja, tačiau galbūt ją galima transformuoti į analitinį modelį. Tai būtų reikšmingas naujosios politinės ekonomijos indėlis į nacijų ir nacionalizmo tyrimus.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Anderson P. *A Zone of Engagement*. – London: Verso, 1992. – P. 205.

² Žr.: Gellner E. *Tautos ir nacionalizmas*. – V.: Pradai, 1996; jo paties: *Encounters with Nationalism*. – Oxford: Blackwell, 1994.

³ Weber M. *Der Nationalstaat und Volkswirtschaftspolitik* // jo paties: *Gesammelte politische Schriften*. Hrsg. von Winckelmann J. 4. Aufl. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1980. – S. 16.

⁴ Panašų požiūrį reiškia: Aron R. *Max Weber und die Machtpolitik* // Stammer O.(Mrg.) *Max Weber und die Sociologie heute*.- Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1965. – S. 93; Mitzman A. *The Iron Cage*. – N.Y., 1970. – P. 147; Mommsen W.J. *Max Weber und die deutsche Politik, 1890-1920*. – Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1959.

⁵ Penktajame *Ekonomikos ir visuomenės leidime*, kurį toliau cituosime, tai 2 - os

dalies 4 skyrius "Etniniai bendrumo ryšiai" bei 8 skyrius "Politinės bendruomenės".

⁶ Bectham D. *Max Weber and the Theory of Modern Politics*. Znd. ed. Oxford: Polity, 1985. - P. 22-31, 250-279.

⁷ Jai skirtas 5 - tasis D. Beethamo knygos skyrius. Žr.: Ibid. . P. 119-150.

⁸ M. Weberio karo laikų publicistika sudaro didžiąją dalį jo "Rinkiniuose politikos raštuose" paskelbtų tekstų. Ankstyvoji politinė-ekonominė M. Weberio publicistika platesnei mokslincai visuomenei pasidarė prieinama tik neseniai, šiuos tekstus pakartotinai paskelbus M. Weberio raštų rinktinėje. Žr.: Weber M. *Gesamtausgabe. Abteilung I: Schriften und Reden. Bd. 4. Landarbeiterfrage, Nationalstaat und Volkswirtschafts politik. Schriften und Reden 1892-1899*. Hrsg. Mommsen W.J., Aldenhoff R. . - Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1993 (toliau cituojama kaip: MWG/I, 4). Žr. taip pat: jo paties. *Gesamtausgabe. Abteilung I: Schriften und Reden 1900-1912*. Hrsg. Schluchter W. in Zusammenarbeit mit Kurth P. und Morgenbrod B. - Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1998.

⁹ Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. 5. rev. Aufl., besorgt von Johannes Winckelmann. - Tübingen: J.C.B. Mohr, 1990. S. 241-242.

¹⁰ Ibid. - S. 237.

¹¹ Weber M. *Diskussionsrede zum Vortrag von P.Barth 'Die Nationalität in ihrer soziologischer Bedeutung' auf dem zweiten Deutschen Soziologentag in Berlin 1912. / / Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. - Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1924. - S.484.

¹² Apie M. Weberio etniškumo sampratą žr.: Jackson M. *An Analysis of Max Weber's Theory of Ethnicity* // Hamilton P. (Ed.) *Max Weber. Critical Assessments* (2). - Vol. 2. - London: Routledge, 1991. - P. 283-294. Žr. taip pat: Mannese E.M. *Max Weber on Race* // *Social Research*. - 1947. Vol. - 14. - P. 191-221; Bodemann Y.R. *Priests, Prophets, Jews, and Germans. The Political Basis of M. Weber's Conceptions of Ethno-National Solidarities* // *Europäisches Archiv für Soziologie*. - 1993. - Bd. 34. - S. 224-250; Xenos N. *Nation, State and Economy: Max Weber's Freiburg Inaugural Lecture / / Ringrose M., Lerner A. J. (Eds.) Reimagining the Nation*. Buckingham, 1993. - P. 125-138.

¹³ Žr.: Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. - S. 177-180, 531-540.

¹⁴ Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. - S. 520.

¹⁵ Žr.: Ibid. - S. 520-521, 529-530.

¹⁶ Žr.: Ibid. - S. 520.

¹⁷ Ibid. - S. 530.

¹⁸ Žr.: Ibid. - S. 238

¹⁹ Žr.: Ibid. - S. 242-244.

²⁰ Šią implikaciją nurodo bei detaliai plėtoja Randallas Collinsas. Žr.: Collins R. *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge UP, 1986. - P. 145-161.

²¹ Weber M. *Der Gang der wirtschaftlichen Entwicklung* // MWG/ I, 1. - S. 851.

²² Weber M. [*Stellungnahme zu der von der Allgemeinen Zeitung im Dezember 1897 veranstalteten Flottenumfrage*] // MWG/I, 4. - S. 671.

²³ Weber M. *Der Gang der wirtschaftlichen Entwicklung* // MWG/4. - S. 851.

²⁴ Smulkiau apie "rent seeking" sąvoką žr.: Tollison R.D. *Rent Seeking: A Survey* // *Kyklos*. - 1982. - Vol. 35. - Fasc. 4. - P. 575-602; Rowley Ch.K., Tollison R.D., Tullock G. (Eds.) *The Political Economy of Rent-Seeking*. Boston: Kluwer, 1988; Tollison R.D. *Rent Seeking* // Mueller D.C. (Ed.) *Perspectives on Public Choice: A Handbook*.

Cambridge: Cambridge UP, 1997; Rowley Ch.K. (Ed.) *Public Choice Theory*. Vol. 2. *The Characteristics of Political Equilibrium*. Aldershot: Elgar, 1993. - P. 1 - 112.

²⁵ Žr.: Weber M. *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik*. - S. 25.

²⁶ Weber M. *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik*. - S. 12.

²⁷ Weber M. *Rezension von: Was heißt Christlich - Sozial? Gesammelte Aufsätze von Friedrich Naumann // MWG/1, 4*. - S. 359.

²⁸ Žr.: Schumpeter J.A. *Geschichte der ökonomischen Analyse*. - Göttingen: Vandenhoeck- & Ruprecht, 1965, Teilband I. - S. 677-701.

²⁹ Pagal: Snooks G.D. *Economics without Time. A Science blind to the Forum of Historical Change*. Basingstoke: Macmillan, 1993. - P. 75-76. Kombinuotai darbo ir kapitalo įcigai didėjant nuo Q_1 iki Q_2 , mažėja išcigos ribinis produktas (RP). Pelnai mažėja, o rentos didėja, darbo užmokesčiui išliekant biologinio minimumo lygyje (punktyrinė linija). Šis procesas vyksta tol, kol ribinis produktas pasiekia dydį S, kur jis yra lygus pragyvenimą ant biologinio minimumo ribos užtikrinančiam darbo užmokesčiui. Kai $RP=S$, pelnai eliminuojami.

³⁰ Bet kurios tarptautinės sporto varžybos yra "mikrokosmosas", miniatiūroje atkartojantis politinį - ekonominį vyksmą pasaulinėje "nacijų lygoje".

³¹ Weber M. *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik*. - S. 14.

³² Ibid. - S. 12.

³³ Ibid. - S. 13.

³⁴ Bent jau vėliau parašytuose metodologiniuose darbuose, kuriuose pagrindžiamas mokslo "laisvės nuo vertinimų" principas. Žr. visų pirma: Weber M. *Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*. In: jo paties. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. 5. Aufl. - Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1982. - S. 489-540.

³⁵ Informatyvią šių laikinių etniškumo ir nacionalizmo teorijų apžvalgą, parašytą iš "natūralistinių" pozicijų žr.: Statkus N. Ar galima etniškumo ir nacionalizmo teorijų sintezė // *Sociologija*. - 1998 (2). - P. 178-194. Žr. taip pat: Guiberneau M., Rex J. (Eds). *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. - Oxford: Polity Press, 1997; Hutchinson J., Smith A.D. (Eds) *Ethnicity*. - Oxford: Oxford UP, 1996; Hutchinson J., Smith A.D. (Eds). *Nationalism*. - Oxford: Oxford UP, 1994; Periwal S. (Ed.). *Notions of Nationalism*. - Budapest: CEU Press, 1995.

³⁶ Pagrindiniai šią sampratą reprezentuojantys tekstai yra: Gellner E. *Tautos ir nacionalizmas*; Anderson B. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir paplitimą*. V.: Baltos lankos, 1994; Hobsbawm E.J. *Nations and Nationalism since 1780*. - Cambridge: Cambridge UP, 1990; Hobsbawm E., Ranger T (Eds) *The Invention of Tradition*. - Cambridge: Cambridge UP, 1983.

³⁷ Savo ankstyvuosiuose darbuose M. Weberis, tirdamas migracijos procesų Vokietijos teritorijose į Rytus nuo Elbės dinamiką, kaip vieną tuos procesus paaiškinančių priežasčių nurodė antropologinius ar net rasinius vokiečių ir lenkų skirtumus. Vystantis pramonė Centrinėje ir Vakarų Vokietijoje, dirbę junkerių dvaruose žemės darbininkai vokiečiai migravo į Vakarų, o jų vietą užėmė imigrantai iš Rusijos priklausiusios Lenkijos dalies. Lenkų "sėkmę" M. Weberis aiškino jų primityvesne antropologine konstitucija, įgalinančia juos išgyventi ekstremaliomis ("nežmoniškomis") sąlygomis, kurių negali pakelti "kultūriškai aukštesnis", bet mažiau patvarus (fizinės antropologijos prasme) vokiškas tipas. "Negalima leisti toje pačioje teritorijoje visiškai laisvai konkuruoti dviem tautybių (*Nationalitäten*) darbininkams, jeigu jos turi skirtingą kūno konstituciją, - o kalbant visai konkrečiai, - jeigu jų skrandžiai yra kitaip sukonstruoti. Mūsų dar-

bininkai negali konkuruoti su darbininkais lenkais. Mūsų darbininkų porcikiai turėtų nusmukti visa kultūros pakopa žemyn, - panašiai kaip mūsų žemės ūkio įmonė yra nekonkurencinga, nes ji turėtų nusileisti žemyn ištisa kultūros pakopa, kad galėtų konkuruoti su Rusijos, Argentinos ir Amerikos žemės ūkio įmonėmis. Kapitalizmo dezorganizuotose nacionalinėse ekonomikose pasitaiko būsenos, kai aukštesnė kultūra yra ne pranašesnė, bet silpnesnė kovoje už būvį prieš žemesnę kultūrą". - Weber M. *Die ländliche Arbeitsverfassung* // jo paties. *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. 2. Aufl. - Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1988. - S. 457. Žr. taip pat: Weber M.: *Die Verhältnisse der Ländarbeiter im ostelbischen Deutschland*. - Leipzig: Duncker & Humblot, 1892; jo paties: *Der Nationstaat und Volkswirtschaftspolitik*. S. 2, 8-9.

³⁸ "Nacionalizmas pirmiausia yra politinis principas, kuris teigia, kad politinis ir tautinis vicnetas turi sutapti." - Gellner E. *Tautos ir nacionalizmas*. - P. 13.

³⁹ Žr.: North D.C. *Theorie des institutionellen Wandels. Eine neue Sicht der Wirtschaftsgeschichte*. Tübingen: J.C.B.Mohr (Paul Siebeck), 1988. - S. 13-19; North D.C., Thomas R.P. *An Economic Theory of the Growth of the Western World* // *The Economic History Review*. 2nd Series. - 1970. - Vol. 23. - Nr. 1. P. 1-17.

SUMMARY

BETWEEN HISTORICAL MEMORY AND STRUGGLE FOR ELLENBOGENRAUM: MAX WEBER ON NATION

The article can be read as an answer to the remark of Perry Anderson: "whereas Weber was so bewitched by the spell of nationalism that he was never able to theorize it, Gellner has theorized nationalism without detecting the spell". (Anderson P. *A Zone of Engagement*. London: Verso, 1992. P. 205). A reason for such opinion can be Weber's scepticism about the very possibility to define in a scientifically useful way the concepts of "ethnicity" and "nation", expressed in his "Economy and Society". He provides nevertheless both the definitions of those phenomena and the suggestions for the viable explanatory and predictive theory about them. The task of the article is limited to the discussion of Weber's suggestions on nations and nationalism. The main thesis is that those suggestions point in diverging directions: whereas Weber's statements in "Economy and Society" constitute an outline of the political-sociological theory of nations and nationalism, his early work (1892-1899) contains a rather different approach which is qualified as political-economical.

In the first approach, elaborated by Randall Collins (in his *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge UP, 1986. P. 145ff.), nations are conceived as groups competing for the positional good "prestige of power" or "prestige of culture" in the international competition, each of them striving after the highest possible place in the "League of Nations". The attachments of the individuals to their national communities is explained by dynamics of success or failure of those communities in the competition.

In the early work of Weber the nations are conceived however rather darwinistically as the communities organized in an optimal way for the collective rent seeking activities - the struggle for the enlargement and monopolization of the "vital space" (Ellenbogenraum; Ernährungsspielraum) - in the globalised Malthusian world drifting to the global stationary state. Besides the investigation of the roots of Weber's early concept of nation in the tradition of classical political economy the article contains the reconstruction of Weberian concept of nationalism as ideological principle, based both on Weber's statements and on the Collins' elaboration of Weber's political-sociological concept of nation. This principle prescribes the limitation of the solidarity duties to the members of the own "national community", interpreting those duties as analogous to those of team solidarity in command sport.

The article consists of three sections. The first one exposes Weber's political-sociological, the second one - the political-economical concept of nation and the third one contains the assessment of Weber's ideas with respect to the dichotomies in the current ethnicity and nationalism studies (perennialism-modernism; primordialism-instrumentalism; culturalism-naturalism) and to its stimulation potential for the contemporary research. Weber's work on ethnicity and nationalism is qualified as culturalist (the early work containing elements of naturalism) and instrumentalist. Weber's early concept of nation is modernist presupposing the world with the world market and the globalized struggle for "vital space". The politico-sociological concept of nation sits uneasy with the very dichotomy of perennialism and modernism because Weber considers nation as coeval not with the industrialization but with the existence of the system of competing states. The reading of Weber helps to identify the defect in the prevailing modernity concept of nationalism (represented exemplary by the work of Ernest Gellner, Eric Hobsbawm and Benedict Anderson) consisting in its "ruritanocentrism": ignoring the imperialist and hegemonic nationalism of the old great nations. Although Weber's prognosis of the global tendencies was false (the modern world is not a Malthusian one), Weber's early intuitive idea of nation as broadest rent seeking group in the global competition is potentially fruitful and still waits for transformation into analytical model.